

13. *Wycieczki szkolne w klasach I–III szkoły podstawowej.* (1989). ed. Tadeusza Łobożewicza, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.

14. *Zagadki dla najmłodszych. Materiały metodyczne.* (1995). Compilation Joanna Stec, PW „M.A.C.” S.A. Oficyna Wydawnicza i Fonograficzna, Kielce.

АНОТАЦІЯ

Келтик-Заборовська Ізабела. Роль шкільних екскурсій в інтегрованій освіті.

Екскурсії для дітей є ефективною формою перевірки та систематизації набутих знань. Додатковий дидактичний інтерес становлять ігри та головоломки, у яких використовуються знання й уміння, засвоєні учнями під час уроків. Під час екскурсій література і природознавство, мистецтво і музика можуть бути інтегровані та активно використані. Екскурсії, як форми активізації учнів, навчають їх самостійності, формують навички роботи в групі, розвивають позитивне ставлення й виховують повагу до природи, яка є ключовим елементом нашого життя.

Ключові слова: природознавство, екскурсія, інтегрована освіта, ігри і забави на свіжому повітрі.

РЕЗЮМЕ

Келтик-Заборовская Изабелла. Роль школьных экскурсий в интегрированном образовании.

Экскурсии для детей являются эффективной формой проверки и систематизации полученных знаний. Дополнительный дидактический интерес представляют игры и головоломки, в которых используются знания и умения, усвоенные учащимися на уроках. Во время экскурсий литература и естествознание, искусство и музыка могут быть интегрированы и активно использованы. Экскурсии, как формы активизации учащихся, учат самостоятельности, формируют навыки работы в группе, развивают позитивное отношение и воспитывают уважение к природе, которая является ключевым элементом нашей жизни.

Ключевые слова: естествознание, экскурсия, интегрированное образование, игры и забавы на свежем воздухе

УДК 37(09):37.012(477)“189/191”

Наталія Осьмук

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-0784-1350

DOI 10.24139/2312-5993/2017.06/193-201

СТАНОВЛЕННЯ ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню процесу становлення й розвитку основ педагогічної типології як наукової галузі в українській науково-педагогічній думці першої третини ХХ століття. Розглянуто формування методологічних засад, що створили загально-теоретичні основи розробки класифікацій течій

реформаторської педагогіки в наукових дослідженнях С. Ананьїна, Г. Готалова-Готліба, Я. Мамонтова, О. Музиченка, В. Петруся. З'ясовано особистий внесок науковців у становлення педагогічної типології як науково-практичної галузі, що стала фундаментом української компаративістики.

Ключові слова: українська педагогічна думка першої третини ХХ століття, методологія порівняльно-педагогічного дослідження, педагогічна типологія, класифікація течій, реформаторська педагогіка.

Постановка проблеми. Важливим аспектом у розв'язанні проблем сучасної культурної глобалізації є акцентуалізація уваги на спільному, об'єднуючому досвіді культурного розвитку народів, насамперед, на загальнолюдських гуманістичних цінностях і традиціях. У цьому аспекті буде корисним звернення до історії української педагогіки 20 – початку 30-х років минулого століття, розвиток якої засвідчує її активну участь у процесах поширення й поглиблення світового реформаційного руху, що ґрунтувався на нових методологічних підходах гуманістичного спрямування.

Аналіз актуальних досліджень. Методологічні питання сучасних вітчизняних порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних праць є предметом досліджень науковців Н. Абашкіної, М. Богуславського, Л. Ваховського, А. Василюк, Н. Дічек, О. Заболотної, В. Курило, Н. Лавриченко, О. Локшиної, Л. Пуховської, А. Сбруєвої, О. Сухомлинської.

Дослідження течій і напрямів реформаторської педагогіки має власну історіографію, що розпочала свій відлік з кінця ХІХ – початку ХХ століття в роботах А. Готалова-Готліба, П. Межуєва, О. Музиченка, Є. Лозинського, С. Русової, Я. Чепіги, О. Янжул та інших. Інтерес до феномена реформаторської педагогіки та його дослідження продовжується й у ХХІ столітті та має декілька періодів [7, с. 213–214]. Саме праці науковців третього періоду вивчення реформаторської педагогіки стали основою аналізу проблеми узагальнення й систематизації зарубіжного досвіду в українській педагогічній думці вказаного часу.

Мета статті – дослідити процес становлення й розвитку основ педагогічної типології як наукової галузі в українській науково-педагогічній думці першої третини ХХ століття.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, контент-аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення) та конкретнонаукові: конструктивно-генетичний, історико-порівняльний, історико-компаративістичний та історико-типологічний.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна типологія як науковий напрям розвивалась у полі української наукової думки першої третини ХХ століття в межах дослідження зарубіжної реформаторської педагогіки. Особливо плідним був період відносно вільного й неупередженого вивчення вказаного досвіду в 20–30-х роках. При цьому зауважимо, що розвиток радянської педагогіки характеризувався значними

суперечностями науково-методологічного й організаційно-змістового плану. Створення системи комуністичного виховання, якісно нової теорії й практики, потребували не тільки усвідомлених модернізаційних зрушень, але й вироблення їх основи – міцного науково-теоретичного підґрунтя. Негативне ставлення нової влади до офіційної дореволюційної педагогіки та її носіїв – освітянської інтелігенції зумовили кризовий стан вітчизняної педагогічної науки на початку 20-х років. Кризові явища спостерігались у той час у багатьох суспільних науках і на Заході. В умовах прирощення знань про людину як біологічну й соціальну істоту відбувався процес розширення сфери педагогічних знань, з'являлися самостійні напрями досліджень, на межі з іншими науками створювалися нові педагогічні галузі. Диференціація педагогічних знань відбувалася поряд із їх систематизацією, прагненням упорядкувати категоріальний апарат, сформулювати провідні закономірності процесів виховання й навчання.

Таким чином, на початку 20-х років ХХ століття стан української педагогічної науки визначався двома суттєвими факторами: потребою розробки загальнотеоретичних основ радянської педагогіки на нових методологічних засадах (матеріалізму), економічне вчення Маркса-Енгельса) й загальний кризовий стан світової педагогіки в умовах збагачення змісту й методів антропологічних наук та зміни соціально-економічних відносин. Відповідно найбільш гостро постали питання про основні елементи наукових галузей – цілі, зміст, методи.

Пошук нових можливостей розвитку педагогіки здійснювався в різних напрямках. Одним із них стала реформаторська педагогіка. Теорії та концепції, що виникли в межах реформаторського руху, на основі різноманітних аксіологічних, гносеологічних й онтологічних підходів пропонували різні шляхи розв'язання тогочасних проблем педагогіки та шкільництва. Відмінності у визначенні можливих теоретичних підходів та практичних засобів розв'язання суперечностей тогочасного шкільництва зумовили формування численних течій реформаторської педагогіки, серед яких провідними були: вільне виховання (Е. Кей, М. Монтессорі), експериментальна педагогіка (А. Лай, Е. Мейман, Е. Торндайк), педагогіка особистості (Е. Вебер, Г. Гаудіг, Г. Шаррельман), педологія (А. Біне, Е. Мейман, С. Холл); педагогіка творчості (Е. Зальвюрк, А. Ліхтварк), прагматична педагогіка (Дж. Дьюї, Е. Паркхерст), трудова школа (Г. Кершенштейнер), соціальна педагогіка (Е. Дюркгейм, Р. Зейдель, П. Наторп) тощо.

У науковому середовищі типологія визнається складним завданням, оскільки передбачає спробу узагальненої характеристики, класифікації на підставі виокремлених критеріїв. Загальноприйнятне трактування типології акцентує увагу на двох провідних її аспектах – як методу й результату. Як метод наукового пізнання типологія передбачає розкладання й групування системи об'єктів за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або

типу. Інше розуміння трактує типологію як результат типологічного опису й співставлення, що в свою чергу спирається на зясування схожого й різниці в об'єктів, що вивчаються.

Науковий термін *“педагогічна течія”* почав вживатися у вітчизняній (у тому числі й українській) педагогічній літературі на початку ХХ ст. у роботах С. Ананьїна, О. Музиченка, С. Русової, П. Соколова, Я. Чепіги. Дорадянський досвід вивчення вітчизняною педагогічною наукою західно-європейських течій був пов'язаний, насамперед, з їх дослідженнями як окремих напрямів, так і спроб загальної характеристики.

Особливе місце серед праць дорадянського періоду займають дослідження О. Музиченка. У вступі до монографії «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці» автор визначив науково-педагогічне значення вивчення зарубіжного досвіду, виокремивши теоретичний і практичний аспекти процесу, та запропонував авторську класифікацію [6]. В її основу науковець поклав принцип, за яким педагогічні погляди об'єднувалися навколо питань філософсько-педагогічного світогляду, що брали до уваги певну характеристику учня, на якому варто будувати навчально-виховний процес. Саме тому серед педагогічних течій у класифікації О. Музиченка було виокремлено: гербартіанський, індивідуалістичний, соціальний, експериментальний, моністичний, неідеалістичний напрями. Актуальні тенденції, що розгледів й охарактеризував учений, стали основою для подальшого всебічного вивчення зарубіжного досвіду.

За часів радянської влади дослідження в напрямі педагогічної типології (автор терміну Я. Мамонтов [4, с. 248]) були продовжені науковцями С. Ананьїним, А. Готаловим-Готлібом, Я. Мамонтовим, В. Петрусем та ін.

Першою була класифікація педагогічних течій В. Петруся, вміщена у праці «Вступ до сучасної педагогіки. Випуск I. Виховання в його природних, культурно-історичних та філософсько-наукових основах» (1923 р.). Запропонована науковцем класифікація розглядала «течії, що повстали або позначилися в педагогіці ХІХ століття в таких загальних групуваннях: 1) стара педагогіка індивідуалістичної довершеності (педагогіка суб'єкта виховання); 2) нова педологічна педагогіка (педагогіка об'єкта виховання); 3) педагогіка буржуазного утилітаризму; 4) педагогіка соціалізму (демократії й пролетаріату)» [8, с. 73–74]. В основу запропонованої класифікації автором було покладено «висхідні елементи нового виховання» у розумінні предмета виховання чи мети. Однак В. Петрусь не вважав свою типологізацію завершеною, зазначаючи, «що і в межах цих загальних напрямків, і поза ними, завдяки різноманітним комбінаціям їх елементів, поставали ще інші, дрібніші педагогічні течії» [8, с. 74].

Спроба узагальнити й систематизувати різноманітність педагогічних течій за іншими підходами була зроблена Я. Мамонтовим. Результатом

роботи науковця стала «Хрестоматія сучасних педагогічних течій» (вийшла російською мовою у 1924 році, українською – у 1926 році).

Роботі з розробки Я. Мамонтовим власної класифікації передувало ґрунтовне наукове дослідження загальнотеоретичного характеру. З метою визначення наукових основ педагогічної типології вчений звернувся до праць відомих науковців: А. Гергета, Р. Лемана, О. Музиченка, Е. Фовінкеля. Не задовольнившись підходами зазначених освітян, він запропонував власне бачення предмета нової галузі й визначив його як «наукову типізацію педагогічного думання» «установлення таких логічних форм, що за допомогою їх можна було б чітко одрізнити основні напрямки в галузі педагогічних ідей» [5, с. 10]. На підставі власного розуміння сутності педагогічної течії Я. Мамонтов запропонував класифікацію, в основу якої була покладена «позиція течії в найрадикальнішому питанні загального світогляду: в питанні про персональний та суспільний початок людського життя» [5, с. 18]. Відповідно до цих критеріїв науковець виокремив три основні типи педагогічного світогляду – індивідуалістичний, колективістичний, еkleктичний.

На думку Я. Мамонтова, індивідуалістичний світогляд характеризувався орієнтацією на особистість в її індивідуальній самобутності. Загальною рисою всіх педагогів-індивідуалістів науковець уважав «розуміння особи як основного фактора людського розвитку й кінцевої мети культурних прагнень». Іншою характерною ознакою даної течії виступало заперечення або ігнорування соціальної мети виховання, ідеалізація дитячої душі і творчих здібностей дитини, негативне або скептичне ставлення до науково обґрунтованих методик навчання тощо.

Другий основний тип педагогічного світогляду за Я. Мамонтовим утворювали соціально-педагогічні або колективістичні течії. Основою, що їх об'єднує, виступала залежність розвитку окремої особи від розвитку суспільства. Національну течію презентували педагоги, що дотримувалися національно-державного принципу виховання [5, с. 22] – Г. Кершенштейнер, Г. Літц, В. Рейн, Ф. Ферстер. На протилежному боці педагогічного колективізму Я. Мамонтов об'єднав представників інтернаціональної (марксистської) групи у складі П. Блонського, Г. Гринька, П. Естрейха, Н. Крупської, А. Луначарського, А. Пінкевича, Г. Шульца.

Об'єднати протилежні позиції – індивідуалістичні та колективістичні – у своїй класифікації Я. Мамонтов спробував через уведення течії педагогічного еkleктизму. Як пояснював автор, педагоги-еклектики віддають належне індивідуальній особі як найголовнішому фактору культури, але й погоджуються з тим, що індивід є величина, зумовлена розвитком суспільства. Педагогічний еkleктизм за Я. Мамонтовим міг бути теоретично обґрунтованим і свідомим (ідеалістичним), як у поглядах Г. Будде, Г. Гаудіга,

Р. Ейкена, чи напівсвідомим (позитивістичним), що виникав тільки з практичної необхідності.

Таким чином, класифікація, розроблена професором і заснована на поєднанні «цільової ознаки», методичних принципів та організаційних форм, стала найповнішою за охопленням тогочасного розмаїття педагогічних течій, і була однією з перших спроб, що розглядала процес розвитку вітчизняної педагогіки в загальноєвропейському просторі. А прагнення Я. Мамонтова схарактеризувати сутність педагогічних течій реформаторської педагогіки сприяло розробці категоріальних основ та методологічних засад нової дисципліни – педагогічної типології та разом із дослідженнями інших українських науковців започаткувало новий напрям загальнотеоретичних досліджень радянської педагогіки.

На складних умовах розвитку педагогічної науки і зокрема педагогічної типології наголошував і професор А. Готалов-Готліб. На його думку, науковий аналіз і систематизацію різноманіття течій, напрямів і проблем можна здійснювати за філософським, натуралістичним (біологічним), психологічним та соціологічним підходами. Намагаючись віднайти універсальні критерії аналізу педагогічних течій сучасності, науковець дійшов висновку про пряму залежність педагогічних проблем від кризового стану суспільства. Найголовнішими ж уважав проблеми співвідношення індивідуума і колективу, особистості й суспільства: «суперечки індивідуалістичного напрямку з соціальним в економіці й соціології розчинюють у собі суперечності з усіх інших питань» [2, с. 134]. Цей принцип, – а саме ступінь прояву індивідуальної та соціальної основи в тогочасних європейських педагогічних течіях, став основою авторської типологізації А. Готалова-Готліба.

Між полюсами «індивідуалізм» і «соціальність» А. Готалов-Готліб розташував течії, що сформувалися за часів «неогуманізму» кінця XIX – початку XX в європейській педагогіці: «ноологічну педагогіку», індивідуалістичний лібералізм, «вільне виховання», «культуру юнацтва» та «педагогіку особистості». Отже, в основу авторської класифікації було покладено ступінь прояву соціальних елементів у течіях переважно індивідуалістичного спрямування. А сама класифікація А. Готалова-Готліба демонструє намагання докладно проаналізувати процес становлення соціалістичної педагогіки через показ залежності педагогічних факторів від соціально-економічних відносин, ступінь прояву індивідуалістичних чи суспільних орієнтацій виховання.

Посилення тенденції до ствердження марксистської основи досліджень у педагогіці демонструє класифікація педагогічних течій професора С. Ананьїна у праці «Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії» (1929 р.).

На відміну від типологій попередніх науковців, розкриття особливостей новітніх течій С. Ананьїн здійснював уже за чітко визначеними підходами марксистської педагогіки. Методика вивчення педагогічних течій, під якими С. Ананьїн розумів «...системи педагогічних цілей та засобів, з усією своєрідністю кожної з них» [1, с. 2], передбачала аналіз соціально-економічних та педагогічних чинників.

Існуючі в капіталістичному суспільстві педагогічні течії С. Ананьїн поділив на три основні групи: з індивідуалістичним ухилом; із соціальним ухилом; еkleктична течія. Провідним критерієм поділу було обрано мету виховання як «організацію індивідуальної чи соціальної поведінки» [1, с. 7].

Розробка класифікації педагогічних течій С. Ананьїна засвідчила, що процес відносних вільних пошуків методологічної основи педагогіки було завершено. Єдиною можливою основою характеристики ставав класовий підхід, який демонстрував марксистське обґрунтування закономірностей розвитку педагогіки як суспільної науки. Практичний досвід буржуазної педагогіки, з огляду на можливість використання, певний час ще залишався предметом досліджень українських освітніх діячів, однак дедалі частіше характеризувався з негативного боку.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз класифікацій С. Ананьїна, А. Готалова-Готліба, Я. Мамонтова, О. Музиченка засвідчує спроби тогочасної науки розібратися в надзвичайно різноманітному процесі пошуків модернізації школи, що запропонувала реформаторська педагогіка. Прагнення ґрунтовно дослідити її сутність, визначити критерії виокремлення течій стало основою розвитку української педагогічної типології як наукового напрямку з власним предметним полем досліджень, критеріально-категоріальним апаратом і самостійними науковими працями.

Теоретична й практична актуальність досліджень течій зарубіжної педагогіки 20-х років ХХ століття, на думку одного із сучасників досліджуваного процесу – українського професора Е. Кагарова, засвідчувала потребу у створенні нової педагогічної дисципліни – порівняльної педагогіки, яка вивчала б «теорію й практику виховання в різних країнах і встановлювала схожі й різні явища в цій області, і пояснювала б їх у залежності від тих або інших умов соціально-економічного життя людей» [3, с. 270]. Ураховуючи цей аргумент, можна констатувати, що педагогічна типологія як науково-практична галузь стала фундаментом української радянської компаративістики, а вчених, що займалися її дослідженням, слід уважати компаративістами й продовжувачами традицій української порівняльної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьїн, С. (1929). *Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії*. Київ (Ananin, S. (1929). *History of pedagogical trends. The newest pedagogical trends*. Kyiv).
2. Готалов-Готлиб, А. Г. (1925). *Современные педагогические течения в социологическом освещении*. Харьков: Госиздат Украины (Hotalov-Hotlib, A. H. (1925). *Modern Pedagogical Currents in Sociological Lighting*. Kharkiv: Hosizdat Ukraine).
3. Кагаров, Е. Г. (1928). *Современное педагогическое движение в Западной Европе и Америке*. М.: Работник просвещения (Kaharov, E. H. (1928). *Contemporary Pedagogical Movement in Western Europe and America*. М.: The worker of enlightenment).
4. Мамонтов, Я. (1924). Педагогическая типология. *Путь просвещения*, 4–5, 248–253 (Mamontov, Ya. (1924). Pedagogical typology. *Way of enlightenment*, 4–5, 248–253).
5. Мамонтов, Я. (1926). Про науково-педагогічну орієнтацію, її завдання, методи й досягнення. *Хрестоматія сучасних педагогічних течій*. Харків: Укрголовліт (Mamontov, Ya. (1926). About the scientific-pedagogical orientation, its tasks, methods and achievements. *The textbook of modern pedagogical trends*. Kharkiv: Ukrholovit).
6. Музиченко, О. (1919). *Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці*. К.: Всеукраїнське видавництво (Muzychenko, O. (1919). *Modern Pedagogical Currents in Western Europe and America*. K.: All-German Publishing House).
7. Осьмук, Н. Г. (2016). Загальнотеоретичні основи періодизації вивчення й використання реформаторської педагогіки у вітчизняній та українській педагогічній думці кінця XIX – початку XXI століть. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10, 209–219 (Osmuk, N. H. (2016). Theoretical foundations of periodization for the study and use of the reformatory pedagogics in the national pedagogical thought of the late XIX – early XXI centuries. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10, 209–219.).
8. Петрусь, В. (1923). *Вступ до сучасної педагогіки. Випуск 1. Виховання в його природних, культурно-історичних та філософсько-наукових основах*. Харків: ДВУ (Petrus, V. *Introduction to modern pedagogy. Issue 1. Education in its natural, cultural-historical and philosophical-scientific foundations*. Kharkiv: TUV).

РЕЗЮМЕ

Осьмук Наталья. Становление общетеоретических основ педагогической типологии в украинской педагогической мысли первой трети XX века.

В статье исследуется процесс становления и развития основ педагогической типологии как научного направления украинской педагогической мысли первой трети XX века. Рассмотрено становление методологических положений, которые сформировали общетеоретические основания классификаций течений реформаторской педагогики в научных исследованиях С. Ананьина, Г. Готалова-Готлиба, Я. Мамонтова, А. Музыченко, В. Петруся. Определён личный вклад ученых в становление педагогической типологии как научно-практического направления, которое стало фундаментом развития украинской компаративистики.

Ключевые слова: украинская педагогическая мысль первой трети XX века, методология сравнительно-педагогического исследования, педагогическая типология, классификация течений, реформаторская педагогика.

SUMMARY

Osmuk Nataliia. Formation of general theoretical foundations of pedagogical typology in the Ukrainian scientific thought of the first third of the XX century.

An important aspect in solving the problems of contemporary cultural globalization is accentuation of attention on the common, unifying experience of cultural development of

peoples. In this aspect, useful will be an appeal to the history of Ukrainian pedagogy of the 20s – the beginning of the 30s of the last century, the development of which is evidenced by its active participation in the processes of the extension and deepening of the world reform movement, based on new methodological approaches of the humanist orientation.

The aim of the article is to study the process of formation and development of the foundations of pedagogical typology as a scientific branch in the Ukrainian scientific-pedagogical thought of the first third of the XX century.

Methods of research: general scientific (analysis, content analysis, synthesis, analogy, comparison, generalization) and specific scientific: constructive-genetic, historical-comparative, historical-comparative, and historical-typological.

The result of the work is the study of the formation and development of the foundations of pedagogical typology as a scientific branch in the Ukrainian scientific-pedagogical thought of the first third of the XX century.

Pedagogical typology as a scientific direction developed in the field of Ukrainian scientific thought of the first third of the XX century within the framework of research of foreign reformatory pedagogy. Particularly fruitful was the period of relatively free and impartial study of this experience in the 20–30s.

Thanks to the works of Ukrainian scholars S. Ananin, H. Hotalov-Hotlib, Ya. Mamontov, O. Muzychenko, V. Petrus the author has focused attention on the contemporary problems of pedagogy as a scientific branch, developed the methodology of studying progressive foreign experience, proved its practical significance, worked out classification of trends of reform pedagogy on poly-criteria basis.

The study of the trends of foreign pedagogy of the 20s of the XX century has shown the need for a new pedagogical discipline – comparative pedagogy. Taking into account this argument, one can state that the pedagogical typology as the scientific-practical branch became the foundation of Ukrainian Soviet comparativism, and the scientists involved in its research should be considered as comparators and followers of the traditions of Ukrainian comparative pedagogy.

The practical significance of the research – analysis of the process of formation and development of the foundations of the pedagogical typology as a scientific branch in the Ukrainian scientific-pedagogical thought of the first third of the XX century will be useful for those who are interested in the history of Ukrainian pedagogical science, the study of foreign experience by Ukrainian science, the origins of Ukrainian comparativism.

Key words: Ukrainian pedagogical thought of the first third of the XX century, methodology of comparative-pedagogical research, pedagogical typology, classification of trends, reformatory pedagogy.